

İSTİKRAR – BÜYÜME İKİLEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GELECEĞİ

*Kaan ÖĞÜT**

İstikrar kavramı günümüzde piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarını benimsemiş, ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı, siyasetin ekonomi üzerindeki etkilerinin sınırlandırıldığı ve böyle bir çerçevede makroekonomik büyüklüklerin belirli sınırlar arasında bulunduğu bir ekonomik ve daha genel anlamda siyasal durumu tanımlıyor. Tanımı biraz daha özelleştirirsek istikrar aslında fiyat seviyesinin istikrarı anlamına geliyor, ki bu da enflasyonun düşürülmesi hedefini ön plana çıkarıyor. Enflasyonu düşürmenin ana hedef olduğu IMF programlarının istikrar programları olarak adlandırılmasının nedeni de bu.

IMF'nin Türkiye gibi ülkelere uygulattığı bu istikrar programlarının temel hedeflerinden birisi de son zamanlarda sıkça karşılaştığımız faiz dışı fazla kavramı. Bu fazlayı vermek borçlarımızı ödeyebilmemizin bir ön koşulu ve bu fazlayı verebilmek için de öncelikle kamu harcamalarını azaltmamız gerekiyor. Türkiye'de kamu harcamalarının genel bir talan ve yolsuzluk ekonomisinin paralelinde ciddi israfları içermesi bir yana, kamu harcamalarının kısılması başta eğitim ve sağlık alanında yapılması gerekenler olmak üzere, minimum yatırımların bile yapılamamasına neden oluyor. Günümüzde beşeri sermayenin geliştirilmesinin büyüme ve kalkınmanın ön koşulu olduğunu göz önüne alırsak, uzun vadede faiz dışı fazla ve istikrar sağlamanın bedeli büyümeden taviz vermek olarak karşımıza çıkabilecektir.

İktisat literatürü Keynes'ten sonra pek çok gelişmeler gördü. Bu anlamda Phillips eğrisi olarak bilinen 'büyüme istiyorsan enflasyona katlanırsın' genel paradigmasını bunca gelişmelerden, monetaristlerden, yeni klasiklerden, arz yanlı iktisatçılardan sonra tam olarak savunacak değiliz. Hatta fiyat istikrarının sağlandığı bir ortamda istikrarlı büyümenin sağlanabileceği yolunda pek çok argüman olduğunun da farkındayız ve yüksek enflasyonun ekonomik büyüme açısından kimi yararları olduğunu savunan görüşlerle ilgili olarak da şüphelerimiz olduğunu belirtmeliyiz. Ancak bu yazıda, genel olarak ele alındığında, istikrar programlarının ülkelerin uzun dönemli büyümeleri üzerinde olumsuz etkileri olabileceği tezini ele almaya çalışacağız. Enflasyonun düşürülmesinin gereğini

* *Matematik Mühendisi, İktisat Uzmanı*

kabul etmekle birlikte bunun yöntemi ve başta uzun dönemli büyümeye etkileri sorgulanmalıdır. Uygulamamız istenen istikrar politikaları Türk halkından çok yabancı sermaye çevrelerinin daha güvenli ve daha çok kazanmaları için sağlanacak bir istikrar ise, bu borç ödetme programları uzun dönemde ülkeyi tamamen dışa bağımlı bir hale getirecekse, enflasyonu düşürmek için yapılandırılan bu programların sorgulanması gereklidir.

IMF İSTİKRAR PROGRAMLARI BÜYÜMEYİ ENGELLİYOR MU ?

Genel anlamda IMF desteğinde sürdürülen istikrar programlarının temel amacı sürdürülebilir bir ödemeler dengesi oluşturmak, böylece dünya ticaretinin önündeki ticari kısıtlamaları en aza indirmektir. İstikrar programlarının öncelikli hedefi kısa dönemde makroekonomik değerlerin belirlenmiş hedeflere uyumlu hale getirilmesi ile sınırlıdır. Ancak yatırım kararları üzerindeki doğrudan etkileri ve bu programları desteklemek amacıyla uygulanan yapısal reformlar, ekonominin uzun dönemdeki büyüme çizgisini de yönlendirebilmektedir. Genel olarak makro dengelerin bozulduğu bir ortamda uzun dönemli büyüme hedeflerinin geri plana itildiği söylenebilir. Çoğu zaman bu politikaların uygulandığı dönemlerde ekonominin büyüme potansiyelini besleyecek alanlara yapılan kamu harcamaları ve özel harcamalar kısıntıya uğrar.¹

IMF programları, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yoluyla dünya ekonomisine entegrasyonun, teknoloji ve sermaye akışını sağlayarak büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunur. Aslında bu iddia neoklasik büyüme teorisinin de temel argümanıdır. Neoklasik modelde, teknolojiye erişim her ülke için sağlanabilir bir dışsal faktör olarak görülmüş ve sermayenin, getirisinin (*kıtlığından dolayı*) daha yüksek olduğu geri kalmış ülkelere gideceği ve bu yolla da geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayacakları bir yakınsama sürecinin gerçekleşeceği savunulmuştur. Yeni büyüme teorilerinde genel olarak serbest ticaret ve ekonomik entegrasyonun büyümeyi olumlu etkileyeceği kabul edilmekle birlikte; teknoloji transferinin olumlu sonuçlanabilmesinin ön koşulunun, bu teknolojiyi kullanacak beşeri sermayenin verimli ve gelişmiş olması olduğu ortaya konmuştur. İleri teknolojinin üretimde yaygın ve verimli biçimde kullanılabilmesi için ortalama işgücü kalitesinin yeterliliği önemlidir. Yeni büyüme teorilerinde bu nedenle altyapı yatırımları ile birlikte devletin eğitimi desteklemesi de önemli bir argüman olarak ele alınmaktadır. Eğitimin yanı sıra işgücü kalitesini arttıracak sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyal alanlara yapılacak yatırımlar da önem kazanmaktadır.

Ancak makroekonomik dengeler bozulduğunda ilk vazgeçilen kamu harcamaları beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik olanlardır. Benzer şekilde özel sektörün ve kamunun AR-GE yatırımları da bu dönemlerde azalmaktadır. Bunun da ötesinde Türkiye'nin eğitime ve sağlığa ayırdığı kaynaklar, hem kişi başına düşen değer hem de milli gelire oranı açısından benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkeler göre çok geride kalmaktadır. 1980 sonrası yirmi yıllık süreçte, Türkiye'ye benzer ekonomik güçlükler yaşamış olan Arjantin, Brezilya ve Meksika'da bu oranlar yükselirken Türkiye'de sabit kalmıştır.²

Görüldüğü gibi büyümenin iki önemli ön koşulu istikrar ve beşeri sermayenin niteliğidir ve IMF programları istikrarı gözetirken, beşeri sermaye yatırımlarını göz ardı etmektedir. Dahası istikrarın kimin için olduğu konusunda da kimi soru işaretleri var. Finansal sermayenin serbestleşmesi sonucu çevre ülkelerden merkez ülkelere bir kaynak aktarımı olduğunu düşünürsek¹ ve IMF'nin girdiği pek çok ülkede borç ödetmek için

¹ Finansal serbestleşmenin Türkiye ekonomisine etkilerini önümüzdeki sayı ele alacağız.

ülkelerin kurulu kapasitelerinin yabancı sermayenin eline geçmesini sağladığını hatırlarsak, “bu istikrar acaba yabancı sermayenin daha çok kazanması için mi?” diye düşünmekten kendimizi alamıyoruz.

Stiglitz’e göre IMF’nin enflasyona aşırı odaklanması, faiz oranlarının ve döviz kurlarının yükselmesine neden olurken, büyümeye değil işsizliğe yol açmaktadır. Stiglitz, IMF politikalarının Asya ve Rusya’da yol açtığı yıkımları ayrıntıları ile anlatırken, IMF’nin dayattığı programların bu ülkelerde faizleri yükseltip durgunluğu nasıl arttırdığını ortaya koyuyor. Bu yazının ana konusu olmaması nedeniyle üzerinde durulmamakla birlikte; Stiglitz’in, IMF’nin ABD hazinesiyle birlikte, Asya ülkelerini sermaye hesabının tam liberalleştirmeye zorlayarak (*ki Doğu Asya ülkelerinin yüksek tasarruf oranları sayesinde ek kaynağa ihtiyaçları yoktu*) bu ülkelerin krize girmesinde en önemli rolü oynadıklarını yazdığını da belirtmeliyim.³

İstikrar programlarının uygulandığı Arjantin ve Türkiye gibi ülkelerde enflasyonun kontrol altına alınması için gereken döviz kuru çıpası, dış rekabetin ciddi biçimde zayıflamasına neden olmuş, cari dengenin mevcut döviz kuru ve talep seviyesinde finanse edilmesi için gereken önemli miktardaki sermaye girişi, dış borç düzeylerinde ciddi artışlara yol açmıştır. Borca bağımlı bir büyüme süreci dışsal şoklara son derece duyarlıdır. İki ülkenin önemi bir ortak noktası da, yurt içindeki kaynakları seferber etmeyi büyük ölçüde geri plana iten, kısa vadeli sermaye girişine dayalı kırılgan büyüme yapısıdır. Öniş’e göre dış borç ve sermaye girişine dayalı IMF tabanlı neo-liberal büyüme modelinin hatası, IMF’nin yarı çevre ülkelerde reel ekonominin rekabet gücünün arttırılması ve yurt içi kaynak seferberliğinin sağlanması konularını yeterince gündeme getirmemesidir. Yine uzun vadeli ekonomik büyüme açısından kilit öneme sahip olan AR-GE kapasitesinin geliştirilmesi IMF programlarında ya hiç yoktur, ya çok az bir yer teşkil etmektedir. Arjantin ve Türkiye yabancı sermaye girişi ve dış borçlanmaya dayanan büyüme modelinden kaynaklanan borç tuzağının üstesinden gelebilecek bir ekonomik yapıyı oluşturma konusunda yetersiz kalmışlardır.⁴

IMF’nin istikrar programlarının durgunluğu derinleştirdiği iddiası ilk bakışta Türkiye’nin 2002’de yakaladığı ve 2003’te de devam eden büyüme trendi ile uyumuyor. Acaba IMF bu kez Türkiye’de başarılı mı oluyor?

TÜRKİYE’NİN KRİZ SONRASINDA YAŞANAN BÜYÜME

Türkiye ekonomisi 2001 krizinin ardından 2002 yılında %7,8 büyüdü. Kriz yaşanan 2001 yılında GSMH %9,5 oranında küçüldüğü ve büyüme rakamları bir önceki yıla ait GSMH ile hesaplamanın yapıldığı yıl arasındaki farka göre hesaplandığından, %7,8’lik oran fazla büyütülmemelidir. Ancak yine de yüksek sayılabilecek bu büyüme oranının reel ekonomideki gelişmelerle açıklanması gerekmektedir. **Somçağ**, analizinde 3 göstereyi ele alıyor. İlk olarak GSMH hareketleri ile paralellik göstermesi gereken, bankacılık kesimi kredi hacmi ile GSMH arasındaki ilişkinin 2002 yılında koptuğuna dikkat çekiyor. Şubat 2001 devalüasyonunun ardından GSMH %9,5 oranında gerilerken, reel kredi hacmi de %28 oranında daralmış; ancak ekonominin büyümeye başlayıp %7,8lik performansa ulaştığı 2002’de bankacılık kredileri %21’lik bir daralma daha yaşamıştır. İlk defa GSMH büyürken kredi hacmi gerilemiştir. İkinci olarak GSMH ile ücret gelirleri arasındaki ilişki de normal değildir. 2001’de ekonomik daralma ile birlikte %21 oranında daralan ücret gelirleri büyümenin yaşandığı 2002’de yine %2,7 daralmıştır.⁵

İktisat literatürüne göre büyüme dönemlerinde işsizliğin azalması gerekir. 2000 yılında %6,6 olan işsizlik oranı 2001’de krizin doğal sonucu olarak %8,5 seviyesine yükselirken

2002’de büyümeye rağmen azalmamış, %10 seviyesini zorlamaktadır.⁶ Her ne kadar kriz döneminde işten çıkarılmamakla birlikte çalışma saatleri azaltılan bir miktar işgücünün büyüme döneminde yeniden tam zamanlı çalıştırılmaya başladığını düşünsek de, işsizliğin sabit seyretmek yerine halâ artmakta oluşunu açıklamak zor.

Söz konusu olan bu %7’yi aşan büyüme oranlarının, faiz dışı fazla hedeflerin tutturulmasına ve yapısal reformları uygulamadaki başarıya bağlanmasının yanlış olduğunu belirten **Yeldan**, söz konusu büyümenin, hükümetin ve IMF programının iktisadi politikaları ile hiç ilgisi bulunmadığını, büyümeyi sağlayan ana kaynağın öncelikle ücret ve ithalat maliyetlerindeki ucuzlamaya dayandığını (*döviz kurundaki aşırı değerlendirme nedeniyle*) ve üretimin de çoğunlukla stok birikimine yöneldiğini söylemektedir.⁷ Daha önce de vurguladığımız gibi kriz sonrası pek çok fedakarlık sonucu ve aslında Türk lirasının değerlendirilmesi ile reel ücretlerin baskılanmasına (*buna verimlilik artışı deniyor*) dayanan bu büyüme oranlarının, uzun dönemde sürdürülüp sürdürülemeyeceği önemlidir.

Öte yandan, IMF programının öngördüğü makro fiyatlara göre iç borç reel faiz oranları 2003, 2004, 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla yüzde, 26, 20, 18 ve 18 olarak gerçekleşecektir, ki bunlar sürdürülebilirlik açısından çok yüksek oranlardır. Dünya finansal piyasaları ile entegrasyona girmiş bütün ekonomilerde birincil bütçelerinin faiz dışı fazla vermeye zorlandığını belirten Yeldan, güven ve istikrarın uluslararası finansal sermaye için olduğunu söylüyor.⁸ Öngörülen bu yüksek reel faiz oranları yatırımları engellemektedir.

2002 ve 2003’te ulaşılan yüksek büyüme oranlarına bakarak, bunun sürdürülebilirliğini sorgulamayan ve istikrar programının başarılı olduğunu ve %6,5’luk faiz dışı fazla hedefini savunan görüşlere karşı **Barro** ve **Lee**’nin vardıkları sonuç gerçekten çarpıcıdır. Barro ve Lee IMF programlarının ilk 5 yıl olumsuz bir etkileri olmasa da sonraki dönemlerde büyüme üzerinde önemli bir negatif etkide bulunduklarını iddia ediyorlar.⁹

Yeldan’a göre ekonominin içinde bulunduğu büyüme-kriz sarmalı 1990 sonrasında daha da şiddetlenmiştir. Ulusal ekonomide reel büyümenin yaşandığı yıllar aynı zamanda TL’nin de reel olarak değerlendirildiği yıllardır.¹⁰ Özellikle 1990 sonrasında belirgin olarak gözlenen bu durum 1994 krizi ile kesintiye uğramakla birlikte 1995 sonrası yeniden gözlenmektedir. Yukarıda 2002-2003 için ele alınan yüksek büyüme rakamları-değerli TL ilişkisini Yeldan’ın aşağıdaki yorumu ile birleştirebilirsek ve yine çevre ülkelerde sağlanan yapay piyasa istikrarının yabancı spekülasyon sermayenin işine yaradığını da varsayarsak; aklımıza 2004 için de olumsuz senaryolar geliyor. Yeldan, büyümenin ivmelendiği dönemlerde TL’nin aşırı değerli tutulduğunu, uzun erimli olmayan bu tür büyüme salınımlarının her defasında derinleşen bir iktisadi kriz (1980, 1994 ve 1999) ve yüksek oranlı devalüasyonla tekrar hizaya getirilen döviz kuru ile kesintiye uğradığını söylüyor. 1970’lerde genişleyici para, faiz ve döviz politikaları büyümeyi desteklerken, ortaya çıkan cari açıklar dış borçlanma ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda makro iktisadi politikalar temelde ulusal düzlemde belirlenmiştir. Oysa 1989 sonrasında döngü “*sermaye girişleri → büyüme → cari açık*” ilişkisine bağımlı kılınmış ve dolayısıyla ulusal ekonomide büyüme - birikim süreçleri tamamen dış sermaye hareketlerine ve dünya finans piyasalarına terkedilmiş durumdadır.¹¹ Dönem boyunca büyüme hadlerinin düştüğü yıllar, yabancı sermaye hareketlerinin özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin negatif veya düşük olduğu yıllardır. Sermaye girişlerinin arttığı yıllarda büyüme oranları daha yüksek olmuştur. Yabancı sermaye hareketlerinin GSMH’ya oranının pozitif ve görece daha yüksek olduğu yılları (1987, 1990, 1992-3, 1995-7, 2000), negatif ve daha büyük boyutlu sermaye çıkışlarının olduğu ve *ekonominin küçüldüğü ya da büyüme oranının çok düştüğü*

yıllar (1988, 1991, 1994, 2001) izlemiştir. Bu durum göstermektedir ki, Türkiye'nin mali piyasaları hep yüksek risk /yüksek getiri döngüsü içinde krizin eşiğinde yaşamış, küçük oranlı kötüye gidişlerde bile hemen döviz kuru çöküşlerine ve sermaye kaçışlarına maruz kalmıştır. Mali liberalleşmenin başladığı 90'lı yıllardan itibaren, ihracatın GSMH'deki payı azalmaya başlamıştır. Sanayinin ithal girdilere bağımlı yapısının da etkisi ile dış ticaret açığı artma eğilimindedir. Dış ticaret açığı artarken döviz kuru değerlenmesini sürdürmüştür ki bu durum dış ticaret açığının daha da artmasına neden olmuştur. Bir anlamda mali kesimin hareketleri, döviz kurunun seyrinin reel kesimle ilişkilerini kopartmıştır. Yabancı sermaye girişlerinin yüksek olduğu yıllar dış ticaret açıkları da yüksektir. İhracatın ithalatı karşılama oranlarının yüksek olduğu yıllarda ise büyüme hızları ya çok düşük ya da negatiftir. İhracatın nispi olarak büyüdüğü yıllar ekonominin yavaşladığı ya da daraldığı yıllar olmuştur.¹² Finansal serbestleşmeyle birlikte zaten yapısal temelleri oluşturulamamış ihracat önderliğinde büyüme stratejisinin terk edildiği görülüyor.

LİTERATÜRDE ENFLASYON – BÜYÜME İLİŞKİSİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi enflasyon ile büyüme arasında pozitif ilişki bulunduğunu söyleyen Phillips eğrisi yaklaşımın, zaman içinde ancak kısa dönemde ve nispi ücret değişimleri ile ilgili yanılgıya bağlı olarak geçerli olabileceği gösterilmiştir. Yani literatür enflasyona katlanarak yüksek büyüme sağlamanın ancak konjonktürel bir durum olabileceğini orta dönemde sürdürülemeyeceğini ifade ediyor. Artık çok taraftar bulmayan Tobin'in modeline göre ise yüksek enflasyon ortamında bireyler eski zenginlik seviyelerine ulaşmak için tasarruflarını arttıracaklar, bunun sonucunda faiz oranları azalacak ve dolayısıyla yatırımlar ve büyüme artacaktır. Buna karşıt bir görüş olarak Stockman ise enflasyonun hem yatırımı hem tüketimi sınırlayarak daha düşük bir büyümeye yol açacağını iddia eder. Öte yandan devlet enflasyon vergisi elde edebilir ve bu gelirlerin yatırım harcamalarında kullanılması ile enflasyon büyümeyi destekleyebilir¹³

Bu farklı görüşlerin varlığına rağmen, literatürdeki genel eğilim uzun dönemde enflasyonun büyümeyi olumsuz etkilediği yönündedir. Enflasyon, toplam faktör verimliliğini azaltarak, hem yatırımlar üzerindeki belirsizliği artırır hem de kredi dağılımının etkinliğini bozarak büyümeyi negatif yönde etkileyebilir. **Bruno ve Easterly** yüksek enflasyon krizleri süresince büyümenin normal seviyesinin altında, kriz sona erdikten sonra ise normal seviyenin üzerinde değerler aldığını söylüyorlar. Yazarlar, yüksek enflasyonun düşürülmesinin ardından büyüme oranlarında güçlü bir iyileşme olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁴ Bu iddia, istikrar programlarının uygulanması yönünde önemli bir destekleyici olarak görülebilir. Ancak değinilen çalışmada kısa dönemli enflasyon krizleri ele alınmaktadır. Uzun dönemli kronik enflasyon yaşayan Türkiye için kimi farklı kriterler söz konusudur.

Bu yazıda ayrıntılarına girmeye gerek olmamakla birlikte, genelde ampirik kanıtlar ve ekonometrik modeller kurularak yapılan çalışmalar enflasyon ile büyüme arasındaki negatif ilişkiyi göstermektedir. Genel olarak hem ortalama enflasyon hem de enflasyon dalgalanmasının (volatilitésinin) büyümeye etkisi negatif ve istatistiksel açıdan önemlidir. Örneğin **Fischer** hem enflasyonun hem de onun standart sapmasının büyüme üzerinde negatif ve belirleyici olduğunu bulmuştur. Enflasyon yatırımları ve verimlilik artış oranını azaltarak büyümeyi negatif yönde etkilemektedir.¹⁵ Büyüme enflasyon ilişkisi üzerine **Barro**'nun çalışmaları da önemlidir. Örneğin Barro'nun çalışmasında uzun dönemli yüksek enflasyon, büyüme ve yatırımlar üzerinde azaltıcı etkiler ortaya çıkarmaktadır. Yıllık bazda enflasyonun büyüme üzerindeki etkisi küçükken, uzun dönemde bu etkinin ağırlığı

artmakta ve ayrıca hayat standartlarını olumsuz etkilemektedir. **Ghosh ve Phillips**, %2-3 gibi düşük enflasyon oranlarının, büyüme oranları ile pozitif ilişkili, daha yüksek enflasyon oranlarının ise büyüme oranları ile negatif ilişkili olduğunu, ancak bu ilişkinin doğrusal olmadığını; enflasyon oranında %10'dan %20'ye bir artışın büyüme oranında yarattığı düşüşün enflasyon oranının %40'tan %50'ye çıkması durumundaki düşüşten çok daha fazla olacağını belirtiyorlar.¹⁶ Bazı çalışmalarda ise ılımlı enflasyonun büyümeyi negatif olarak etkilemediği, belli bir eşik enflasyon oranının üzerine çıkıldığı zaman büyüme oranının olumsuz etkilendiği vurgulanmaktadır. **Levine ve Zervos**'a göre bu oran %80 iken Barro için bu değer %20'dir. Ghosh ve Phillips ise enflasyon oranlarının dahi (%3'ün üstünde) büyümeyi olumsuz etkilediğini bulmuşlardır. Ancak **McCandes ve Weber**, 110 ülkenin verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada ortalama enflasyon ile ortalama para büyümesi arasında yakın birebir ilişkinin olduğunu fakat enflasyon ve reel üretimin büyüme oranı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını göstermişlerdir.¹⁷ **Andres ve Fernando**, belirsizlikle ilişkili olarak, yüksek ve oynak beklenmeyen enflasyonun, sermaye ve yatırım getirisinin ana belirleyicilerinden biri olduğunu ancak tamamen tahmin edilen enflasyonun bile sermayenin getirisini düşürebileceğini söylüyorlar. Enflasyon aynı zamanda büyümenin beşeri sermaye, AR-GE yatırımları gibi diğer belirleyicilerini de etkiler.¹⁸

Kısacası, literatürde tamamı ekonometrik modellere dayanmakla birlikte çok farklı sonuçlara ulaşılmakta oluşu, enflasyon – büyüme ilişkisine ülke deneyimleri çerçevesinde bakılması gerektiğini gösteriyor. Uzun dönemli istikrarlı ve güçlü bir büyüme için; fiyat istikrarının ve makro ekonomik dengelerin sağlandığı, düşük enflasyonun faizlerin de reel yatırımlar için uygun bir seviye de kalmasına katkı sağlayabileceğini düşünebiliriz. Ancak enflasyonu düşürme programlarının, dışardan dayatılan daraltıcı değil, büyüme hedefini ön planda tutan ulusal stratejiler olması gerektiğini düşünüyoruz.

TÜRKİYE'DE ENFLASYON – İSTİKRAR - BÜYÜME İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Son 20 yıldır Türkiye ekonomisinde büyüme ve enflasyon oranları yüksek oynaklık göstermektedir. **Leigh ve Rossi**'ye göre, makroekonomik istikrarsızlık ekonomik büyüme ve enflasyonu olumsuz etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda büyüme ve enflasyon oranlarındaki oynaklığı da artırıyor. Bu durumu enflasyon ve büyüme belirsizliği olarak tanımlayan yazarlar, enflasyon ve büyüme tahminlerinin de bu belirsizlik yüzünden zorlaştığını belirtiyorlar.¹⁹

Yılmaz ve Akçay tarafından yapılan çalışmada da enflasyonun belirsizlik vasıtasıyla büyüme üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Bu çalışmada vurgulanan bazı noktalara değinmeden önce, ekonomide bilgi ve belirsizlik üzerine önemli bir kaç noktadan söz etmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Fiyatların, piyasa işleyişini sağlayan temel argüman yani bir anlamda görünmez el olduğu yaklaşımı çerçevesinde, fiyatlardaki belirsizliğin ekonomi üzerinde ciddi etkileri olduğu varsayılır. Aslında planlama – serbest piyasa tartışmasının temelinde de hangi sistemin bilgiyi en doğru biçimde bireylere ulaştıracağı ve belirsizliği azaltacağı vardır. Neoklasik genel denge modelinin tam bilgi varsayımının, gerçek dünyadaki eksik ve asimetrik bilgi durumları tarafından yanlışlandığını kabul edersek, fiyatların doğru ve tam bilgiyi tüm bireylere ulaştırma ve ekonomiyi bizzat dengeye getirme mekanizmasının, ancak hoş ama boş bir matematiksel formalizm örneği olduğunu söyleyebiliriz.ⁱⁱ Bu durumda eksik ve kimi zaman asimetrik bilgiyi mümkün olduğunca doğru bir şekilde bireylere ulaştıracak bir sistem üzerinde düşünmeliyiz.

ⁱⁱ Konu ile ilgili olarak 46. sayımızdaki yazımıza bakılabilir.

Neoklasik genel denge modeline getirdiğimiz eleştiriler aslında örtük bir şekilde bir merkezi planlama anlayışını da sorgulamamıza neden oluyor. Zaten genel denge yaklaşımını geliştiren Walras'ın aslında sosyalist düşünceye yakın olduğunu ve kurduğu modelin de daha çok, küçük ve planlı bir ekonomiye uygun olduğunu göz önüne alırsak; genel denge yaklaşımının bilgi temelli eleştirisinden klasik merkezi planlama anlayışının da nasibini aldığını söyleyebiliriz. Bu durumda etkin ve denetlenebilir bir merkezi planlama modeli olarak **güdümlü ekonomi** ve kontrol edilen **sayısal para** sistemini savunmak için en azından Hayek'in merkezi planlamaya getirdiği bilgi temelli eleştirilere cevap vermemiz gerekir. Para piyasalarında ve genel olarak finansal piyasalarda bir dengeye yaklaşma sürecinin mal piyasalarından çok daha zor olduğunu da göz önüne aldığımızda, başta para ve sermaye hareketlerinin denetlendiği ve bu hareketlerle ilgili bilginin de ekonomik ajanlarla yani halk ile paylaşıldığı bir çift yönlü denetleme mekanizması ki biz buna *güdümlü ekonomi* diyoruz, hem bu piyasalardaki krizlerin engellenmesine ve finansal piyasaların ulusal kalkınma planları doğrultusunda yönlendirilmesine katkı sağlayabilir, hem de bilgi akışını düzenleyerek belirsizliği azaltıcı bir rol oynayabilir.

Yukarıda söz ettiğimiz çalışmaya dönersek, yazarlar hiperenflasyona gidilmediği sürece tüm fiyatların enflasyon oranı üzerinden uyarlanabileceği ve böyle bir ortamda enflasyonun reel değişkenler üzerindeki etkisi itibarıyla oldukça nötr bir değişken olduğu görüşünün genel kabul gördüğünü; ancak bu yaklaşımın, tam endeksleme yoluyla enflasyonun olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılabilmesi, bir başka ifadeyle, enflasyon oranının bu anlamda önemi olmadığı gizil önermesini içerdiğini; dolayısıyla yüksek enflasyonun göreceli fiyatlar, kaynak dağılımı, büyüme vb üzerinde yol açtığı önemli maliyetleri, tamamen ya da büyük ölçüde, yok varsaydığını; bunun da enflasyonun neden olduğu belirsizliğin iktisadi sonuçlarının da göz ardı edilmesi sonucunu doğurduğunu; oysa, enflasyon oranı ile enflasyon oranının oynaklığı (volatilité), yani belirsizlik arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu; enflasyondaki oynaklığın yüksek enflasyon oranlarında daha fazla olduğu, dahası artan oynaklığın enflasyon düzeyini de yukarı çekici bir etki yaptığını ve bu karşılıklı etkileşimin bir kısır döngü oluşturduğunu belirtiyorlar. Yine çalışmadaki önemli bir vurgu da enflasyona dair belirsizliğin yükselen enflasyon oranlarında daha yüksek seyrettiğidir. Enflasyon oranının yüksek olduğu ortamlarda gelecekteki enflasyon oranlarına dair belirsizlik de yüksek olmaktadır. Yüksek enflasyon ortamlarında ileriye dönük öngörülerde bulunmak daha zor hale gelmekte ve artan belirsizlik zaman ufku daraltarak yatırım kararlarını baltalamaktadır. Enflasyondaki oynaklığın, dolayısıyla enflasyona dair belirsizliğin yüksek olduğu ortamlarda endeksleme anlamına yitirmekte, ekonomik ajanlar farklı enflasyon beklentilerine karşılık gelen farklı fiyat ve ücret artışlarını yürürlüğe koymakta, bu da zaman içinde enflasyonun yükselmesine yol açmaktadır.²⁰

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde yıllık büyüme oranlarında büyük dalgalanmalar gözlenmektedir. Büyüme oranlarının standart sapması 1981-1998 döneminde 1961-1979 dönemine göre artmıştır. Bununla birlikte bu dönemlerin ortalama büyüme oranları ele alındığında 5,3'ten 4,9'a bir düşüş söz konusudur. **Doğruel**'in çalışmasına göre Cumhuriyet dönemi bütün olarak ele alındığında standart sapmaların arttığı dönemlerde ortalama büyüme oranlarının düştüğü görülmektedir. Buna ilave olarak ortalama büyüme oranlarının dalgalanarak düştüğü dönemlerde enflasyon oranı da yükselmektedir. Ekonomik yapının daha kararsız bir yapıya girdiği son yirmi yıllık dönem, aynı zamanda istikrar programlarının uygulandığı bir dönem olmuştur.²¹ **Pamuk**, genel olarak küreselleşme döneminde Türkiye'nin büyüme sicilinin önceki dönemin gerisinde kaldığını

öte yandan eğitime ayrılan kaynakların düşürülmesinin uzun vadede politika seçeneklerini ve daha ileri teknolojilerin devreye sokulma şansını azalttığını belirtmektedir.²²

Son yıllarda büyümenin istikrarsız bir seyir göstermesine sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonrasında gerçekleşen dış kaynak dalgalanmaları da katkı yapmaktadır.²³ Sermaye piyasalarını açmış diğer yükselen piyasalarda olduğu gibi Türkiye’de de, finans piyasası, faiz oranları ve döviz kurları, uluslararası sermaye akımlarında yaşanan dalgalanmalara paralel olarak dalgalanmalar göstermiştir. Finansal istikrarsızlık iktisadi faaliyetteki ve büyüme oranlarındaki iniş çıkışlara yansımıştır. 1990-2001 yılları arasında GSYİH’nın ortalama büyüme oranı %3 iken, standart sapması bunun iki katı olmuştur. Bu dönem Türkiye ekonomisinin en istikrarsız dönemidir. İktisadi faaliyet düzeyindeki bu istikrarsızlık, sabit sermaye birikimi istatistiklerinde sert dalgalanmalar şeklinde yansımış ve bu durum, ekonominin uzun vadeli büyüme potansiyeli üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır.²⁴

Erçel’e göre 1989 sonrası ekonomide kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen tüketime dayalı bir büyüme sağlanırken, kamu kesimi finansman dengesindeki bozulma, büyümenin sürdürülebilir olmasını güçleştirmiştir. Kamu finansmanı için iç borçlanmaya gidilmesi mali piyasalardaki istikrarsızlığı körüklemiş ve reel faizleri arttırmıştır. Yüksek faiz makroekonomik dengesizlikleri besleyen bir faktör olmuştur. Bu dönemde, yüksek kronik enflasyonun da bu sürece önemli ölçüde katkıda bulunduğu ve ekonominin büyüme potansiyelini geriye çektiği düşünülmektedir.²⁵

Yapılan çalışmalarda genel olarak enflasyonun büyüme üzerindeki etkisi ele alınmakta ve çoğunlukla da yapılan regresyonlarla yüksek enflasyonun büyümeyi olumsuz etkilediği ortaya konmaktadır. Daha önce söz ettiğimiz Yılmaz ve Akçay’ın çalışmalarına göre, enflasyonist süreç konusunda uzun süre hakim olan görüş, başlıca suçlunun bütçe açığını kapatmak için başvurulmuş monetizasyon (para basma yoluyla açıkların finanse edilmesi) olduğu idi. Ancak bütçe açıklarının kalıcı yapısal önlemlerle kontrol altına alınmadığı ekonomilerde; bütçe açıklarının finansmanı yöntemi nihai analizde önemsiz hale gelmekte, monetizasyona gidilmemesi bütçe açığı enflasyon ilişkisinin ortadan kaybolması sonucuna yol açmamaktadır. Türkiye’deki enflasyon süreci üzerinde yapılan çalışmaların ortak sonucu enflasyonist sürecin kökünde bütçe açıklarının yattığı ve açık finansman yönteminin değişmiş ve monetizasyonun ortadan kalkmış olmasının, bütçe açığı enflasyon ilişkisini ortadan kaldırmadığıdır. Türkiye’de yüksek borç stoku/GSMH oranı ve ağır borç servisi nedeniyle, yüksek enflasyon ortamında büyümenin ciddi ölçüde kısıldığı ve ekonomideki kırılmanın arttığı saptaması yapılıyor. Çalışmada Türkiye’de 1990 sonrasında monetizasyona gidilmediği, ancak borç yükünün ağırlığı nedeniyle olumsuz beklentilerin beslendiği ve enflasyonun düşürülemediği vurgulanarak enflasyonun büyümeyi olumsuz etkilediği bu yüzden IMF istikrar programının harfiyen uygulanması gerektiği savunulmaktadır.²⁶

1980’lerden bu yana uygulanan programlarda yüksek oranlı enflasyonun temel nedenine ilişkin varsayım iç talebin üretim kapasitesinin üzerine çıktığıdır ve uygulamada iç talebi daraltıcı politikalara rağmen enflasyon oranı beklenen seviyelere indirilememiştir. Örneğin 1987’den itibaren hızla yükselen enflasyon, yurtiçi talepten çok ithal girdi fiyatları, işletme sermayesi maliyetleri ve KİT zamlarından, yani ekonominin talep değil arz tarafından kaynaklanmaktadır. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde genel olarak para arzının daraltılması talep yanında arzı da daraltır ve fiyat düzeyinde gerileme sağlamaz. Devalüasyon da az gelişmiş ülkelerde üretimi azaltıcı ve enflasyonu körükleyici etki yaparak stagflasyona yol açabilir.²⁷ Dolayısıyla enflasyonla mücadelede ücret-talep

baskılamasına dayanan istikrar programlarının, yarattıkları maliyetler bir yana, aslında bu ülkelerdeki temel sorunları doğru analiz edebilme yetenekleri de tartışmalıdır.

Enflasyonun büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların varlığına rağmen, büyümenin enflasyon üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar çok azdır. Aslında bu bir bakıma şartlanmış bir bakış açısını da gösterir. Neoliberal anlayışın, IMF'nin ve küresel sermayenin eğilimi enflasyonun düşürülerek istikrara ulaşılmasının büyüme için gerekli ortamı sağlayacağıdır. Oysa istikrarlı büyümenin enflasyonu düşük seviyelerde durağan bir duruma getirme ve fiyat istikrarını sağlama olasılığı göz ardı edilmektedir. Büyüme-enflasyon arasındaki nedenselliği bu açıdan ele alan bir çalışma oldukça önemlidir. Genel olarak Türkiye ekonomisine bakıldığında, büyümedeki kararsızlığın yani volatilitenin (istatistiksel olarak standart sapma) arttığı dönemlerde enflasyon oranlarının da yüksek değerler aldığı ifade eden Doğruel, 1980 sonrası dönemde ortalama oranında hafif düşme ve standart sapma değerlerinde yükselme görüldüğünü belirtmektedir. Standart sapmaların yükseldiği, kararsızlığın arttığı yıllarda ortalama büyüme oranları düşmektedir. Doğruel kimi farklı örneklerle rağmen literatürde ağırlıklı olarak enflasyonun büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığını, oysa ekonominin uzun dönemli yapısal özelliklerinin enflasyon üzerindeki etkisinin de sorgulanması gerektiğini ifade ediyor. GSMH'deki büyümenin standart sapmasının ortalama büyümenin üzerinde kaldığı dönemlerin, aynı zamanda enflasyon oranının yükseldiği yıllara karşılık gelmesinden hareketle enflasyon ile kişi başına büyümenin standart sapması arasındaki nedenselliği araştırın çalışmalarının sonunda; kısa dönemde enflasyon oranının yükselmesinin büyümedeki kararsızlığı artırırken, uzun dönemde büyümedeki kararsızlık üzerinde enflasyonun istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı; hatta bu iki değişken arasında uzun dönemde belirsizleşen ilişkide, istatistiksel olarak zayıf da olsa büyümedeki kararsızlığın enflasyon üzerinde daha etkili olduğu, büyümedeki kararsızlığın artmasının enflasyonu körükleyen bir etkiye neden olduğu sonucuna varılıyor.²⁸ Dolayısıyla enflasyon-büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine bu yönden bakarsak, öncelikli hedefin fiyat istikrarından ziyade büyümeye verilmesi tartışmaya değerdir.

Türkiye'de büyümedeki kararsızlık arttıkça enflasyon oranının yükseldiğini savunan Doğruel, öncelikleri IMF parasal modeliyle belirlenen istikrar programlarının kararlı bir büyüme için uygun ortam sağlamadığının pek çok ülkede görüldüğünü söylemektedir. Türkiye ekonomi tarihinde büyümedeki kararsızlığın belirgin bir sıçrama gösterdiği iki dönemden birincisinin İkinci Dünya Savaşı koşullarında yaşandığını, ikinci kararsızlık döneminin ise Türkiye'nin önemli yapısal dönüşümler geçirdiği 1980 sonrası döneme karşılık geldiğini ve bu dönemde uygulamaya konulan istikrar programlarının büyümedeki kararsızlığı azaltıcı yönde bir etkisinin olmadığını açık olduğunu belirtiyor.²⁹

TÜRKİYE'DE İSTİKRAR-BÜYÜME İKİLEMİ ÜZERİNE

Bir yanda önce enflasyonun düşürülerek fiyat istikrarının sağlanması gerektiğini ve bunun için de IMF programlarının öngördüğü faiz dışı fazla hedefinin tutturulması gerektiği yönünde çalışmalar varken diğer yanda ise enflasyon-büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini sorgulayan çalışmalar belki de önceliği istikrarlı bir büyüme politikasına vermemiz gerektiğinin ipuçlarını sunuyor. IMF'nin faiz dışı fazlaya dayanan politikalarının uzun dönemli büyüme üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini Barro ve Lee'nin çalışmalarına atfen dile getirmişti. Şimdi başka bir çalışma ile istikrar programının uzun dönemli büyüme üzerindeki etkilerini ele alalım.

İç borç servisinin kamu harcamaları içinde olağanüstü bir büyüklüğe sahip olması bir yandan ekonomik istikrarsızlığın önemli bir kaynağını oluştururken, bir yandan da yurt içi tasarrufların sabit sermaye yatırımlarına dönüştürülmesini kısıtlayarak ulusal ekonominin büyüme potansiyelini daraltmaktadır. Ayrıca iç borçlanma senetleri üzerine ödenen aşırı derecede yüksek reel faizler, gelir dağılımını sermaye ve rantiyer gelirler lehine bozmakta, kamunun sosyal hizmetlerini aksatmakta ve enflasyonist baskıları güçlendirmektedir. **Yeldan ve Voyvoda**'nın çalışmaları istikrar politikaları ve büyüme arasındaki ilişki ile ilgili önemli sonuçlar veriyor. Eğitim yatırımlarının işgücünün verimliliğini doğrudan yükseltmekte olduğu ve sürdürülebilir bir büyüme için önemli dışsalıklar sağladığını ve ek olarak, orta sınıfların kendisini yeniden üretebilmesi için devletin eğitim yatırımlarına yönelik harcamalarının önemli olduğunu belirten yazarlar, Türkiye'de 2000'li yıllarda iç borç idaresi amacıyla uygulanan mevcut programın (GEGP), kamunun faiz dışı harcamalarına, özellikle kamu yatırımları ve sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmet harcamalarına büyük çaplı kısıtlamalar getirdiğini; dolayısıyla 2000'li yıllara girerken Türkiye ekonomisinin büyüme olanaklarının önemli bir kaynaktan yoksun bırakıldığını vurguluyorlar. Faiz harcamalarının milli gelirin %20'sinden fazlasını götürdüğü bir ortamda, sürdürülmesi planlanan kamu kesimi faiz dışı fazla hedefinin ancak sağlık, eğitim ve kamu yatırımlarında yapılan olağanüstü kısıntılarla sağlanabileceği, sosyal hizmet yatırımlarındaki bu daralmaların ise işgücünün verimliliğini düşüreceği savı Türkiye ekonomisi göz önüne alındığında desteklenmiş oluyor. Yeldan ve Voyvoda bu temel tezlerden hareketle kurdukları ekonometrik modelle **3 ayrı senaryoyu** ele alıyorlar.

- Mevcut program altında uzun vadede büyüme kayıplarının %20'yi aşacağı yani birincil bütçe fazlası hedefinin ancak büyümeden fedakarlık ederek gerçekleştirilebileceği senaryosu. Bu durumda borç stokunun milli gelire oranının %32'ye kadar indirgenebilmekte, ancak özel sermaye yatırımlarında anlamlı bir sıçrama kaydedilememektedir. Bu arada eğitim yatırımlarındaki gerileme büyümenin kaynaklarını da sınırlamaktadır.

- İkinci senaryoda ücretli emek gelirlerinden alınacak vergilerin yükseltilmesi ile sağlanacak fonların eğitim ve diğer altyapı yatırımlarına doğrudan kullanılmasına yönelik bir harcama reformunun uygulanması söz konusu. Burada %6,5'lik birincil bütçe fazlası hedefi terk edilmekte, bütçe dengelerinin gerçekleşmesi ekonominin büyümesine bağlı olarak toplanan vergi gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farktan hesaplanmaktadır. 20 yıl ücretler üzerinden alınan vergi oranları %10 arttırılmaktadır. Bu modelde büyüme üzerinde az da olsa bir artış öngörülmektedir. Bu programda toplanan ek vergi gelirleri eğitim ve sosyal altyapı yatırımlarına aktarılmakta, işgücünün verimliliği uzun dönemde güçlendirilerek büyüme hızı arttırılmaktadır. Ancak bu tür bir vergi/harcama stratejisi iç borç stokunun yükünü hafifletmemekte, uzun dönemde borç stokunun milli gelire oranı %100 olarak hesaplanmaktadır. Ayrıca böyle bir stratejinin ciddi sosyal maliyetleri de söz konusu olabilecektir.

- Ele alınan 3. senaryoda servetlerin vergilendirilmesi gündeme gelmektedir. Özel kesim birikimli servet stokunun vergilendirilerek elde edilen kaynağın sosyal altyapı yatırımlarında kullanılması ve yine birincil bütçe fazlası hedefinin geri çekilmesi söz konusudur. Bu modelin büyüme üzerine uzun vadeli sonuçları daha olumludur. Servet üzerinden alınan vergi yükü özel yatırımları geriletmeyle beraber iki yönden bu olumsuz etki giderilmeye çalışılmaktadır. Birincisi kamu maliyesindeki görece iyileşmeye koşut olarak borç servisi daha ucuza mal olmakta ve faiz oranı gerilemektedir. Böylece sabit sermaye yatırımlarının piyasa maliyetinin düşmesi sağlanmaktadır. İkinci olarak işgücünün

eğitilmesi ile verimlilik artışı sağlanabilir. Bu modelde büyüme ve borç stokunun aşağıya çekilmesi olasıdır.³⁰

Voyvoda ve Yeldan, servet üzerinden alınan verginin özel tasarruf ve özel sermaye yatırımlarını geriletebileceğini, ancak bu olumsuz etkinin iki ayrı yönden bertaraf edilebileceğini, bir yandan kamu maliyesindeki görece iyileşmeye koşut olarak borç servisinin daha ucuza mal olacağını, faiz oranlarının gerileyeceğini, bir yandan da elde edilen fonların daha iyi eğitilmiş bir insan gücü için kullanılması sonucunda ekonomide verimliliğin yükseltilmesinin mümkün olduğunu, uzun dönemde bu iki etkinin ekonomik büyümenin hızlanması ve borç stokunun aşağıya çekilmesi sonuçlarını doğurabileceğini belirtiyorlar³¹

Bu şekilde özetlenebilecek bu çalışma istikrar programının, beşeri sermaye yatırımlarını azaltarak uzun dönemli büyüme oranlarını olumsuz etkilediği savımızı destekliyor. Ancak Türkiye’de beşeri sermaye eğitime yönelik kaynak eksikliğinin yanı sıra varolan niteliksel sorunları ve kaynakların büyük bir bölümünün nasıl yolsuzluklara kurban edildiğini de unutmamak gerek. Dolayısıyla mesele milli eğitime aktarılacak kaynak miktarından ibaret değildir.

SONUÇ:

İktisat disiplinindeki temel sorun tek bir iktisat anlayışının dünyanın her yerinde geçerli olacağına duyulan inançtır. Aslında bu problem 20. yüzyılın tüm evrenselci sosyal disiplinlerinin ve ideolojilerinin ortak noktasıdır. Enflasyon, istikrar ve büyüme konusunu ele aldığımızda Türkiye gibi ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında ortak bir analizi zorlaştıran faktörler dikkat çekmektedir. Bu bakış açısı bizi analizlerimizde merkez – çevre yaklaşımını kullanmanın daha sağlıklı olduğu düşüncesine yönlendiriyor. Çevrenin küresel finansal sisteme entegre edilmesi çevreden merkeze kaynak aktarımını da farklı bir boyuta taşımıştır. Bu yazının tamamlayıcısı niteliğindeki, finansal serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkilerini ele alan gelecek yazımızda, bu merkez-çevre ilişkisini daha açık ortaya koymayı ve ticaretin serbestleştirilmesinin bu kaynak transferini nasıl desteklediğini ele almayı planlıyoruz. 1990’lar boyunca yabancı sermaye girişlerine rağmen hem borçlarımız artıyor hem de büyümede istikrarı sağlayamıyorsak bu modelin ve bize dayatılan istikrar programlarının sorgulanması gerektiğini düşünüyoruz.

Enflasyonun yarattığı pek çok sorunu göz ardı etmeden, büyüme öncelikli bir modelin, finansal hareketlerin denetlenmesini de sağlayacak sayısal planlama temelli bir güdümlü ekonomi sistemi ile hayata geçirilebilirliğini tartışmamız gerekiyor. Ekonomide alternatif olmadığı yaygın söylemi tamamıyla ideolojik bir yaklaşımdır. Oysa bizim eleştirel akılcı ideolojimizde alternatifsizlik kelimesinin bir karşılığı yoktur.

¹ Doğruel, 2002, “İstikrar Programları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üstüne Düşünceler”, Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Editör, Ahmet Alpay Dikmen

² age

³ Stiglitz, J., 202, Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Plan B Yayıncılık, s: 103 ve 121

⁴ Öniş, Z., “Neoliberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF’ye Karşılaştırmalı Bir Bakış” Ekim 2002

⁵ Somçağ, S., “Ekonomi 2002’de Büyüdü mü?” İşletme ve Finans Dergisi, sayı 207, Haziran 2003.

⁶ Daşer, M., “Ekonomi Gerçekten Büyüyor mu?” İşletme ve Finans Dergisi, sayı 205, Nisan 2003.

⁷ Yeldan, E., “Büyümenin Kaynakları Üzerine”, www.bagimsizsosyalbilimciler.org

- ⁸ Yeldan, E., “Türkiye Ekonomisi ve IMF Politikaları”, İşletme ve Finans Dergisi, sayı 207, Haziran 2003
- ⁹ Barro, R.J., Lee, J. W., (2002) “IMF Programs: Who is Chosen and What are the Effects?” NBER Working Paper No.8245
- ¹⁰ Yeldan, E., 2001, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, s:43
- ¹¹ age s:37
- ¹² Arın, T., “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, Derleyenler: Köse, A., Şenses, F., Yeldan, E
- ¹³ Çetintaş, H., “Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart 2003
- ¹⁴ Bruno, M., Easterly, W., “Inflation Crises and Long-Run Growth”, NBER Working Paper 1995
- ¹⁵ Çetintaş, age
- ¹⁶ Ghosh, A., Phillips, S., “Inflation, Disinflation, and Growth”, IMF Working Paper, May 1998.
- ¹⁷ Çetintaş, age
- ¹⁸ Andres, J., Hernando, I., “Does Inflation Harm Economic Growth? Evidence for the OECD”, NBER Working Paper Series, June 1997
- ¹⁹ Leigh, D., Rossi, M., “Leading Indicators of Growth and Inflation in Turkey”, IMF Working Paper, December 2002
- ²⁰ Akçay, C., Yılmaz, K., (2002) Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri, TÜSİAD Raporu
- ²¹ Doğruel, S., “İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme”, Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayınları, 2002
- ²² Pamuk, Ş., “Karşılaştırmalı Açidan Türkiye’de İktisadi Büyüme”, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, Derleyenler: Köse, A., Şenses, F., Yeldan, E
- ²³ Boratav, K., “Düşük Yatırım Düşük Tasarruf”, Cumhuriyet, 16.07.2003
- ²⁴ Akyüz, Y., Boratav, K., “Türkiye’de Finansal Krizin Oluşumu”, İşletme ve Finans Dergisi, sayı 197, Ağustos 2002
- ²⁵ Erçel, G., “Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi”, Aralık 1999, www.tcmb.gov.tr
- ²⁶ Akçay, C., Yılmaz, K., age
- ²⁷ Doğruel, S., Doğruel, F., Çeçen, A., (1996) Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul.
- ²⁸ Doğruel, S., Doğruel, F., (2003) “Türkiye’de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar”, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, Derleyenler: Köse, A., Şenses, F., Yeldan, E.
- ²⁹ Doğruel, S., Doğruel, F., (2003) “Türkiye’de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar”, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, Derleyenler: Köse, A., Şenses, F., Yeldan, E
- ³⁰ Yeldan, E., Voyvoda, E., “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri” www.bagimsizsosyalbilimciler.org
- ³¹ Yeldan, E., Voyvoda, E., “Eğitim Yönlü Bir Endojen Büyüme Modelinde Türkiye Ekonomisi İçin Borç İdaresi Alternatiflerinin Analizi”, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, Derleyenler: Köse, A., Şenses, F., Yeldan, E